

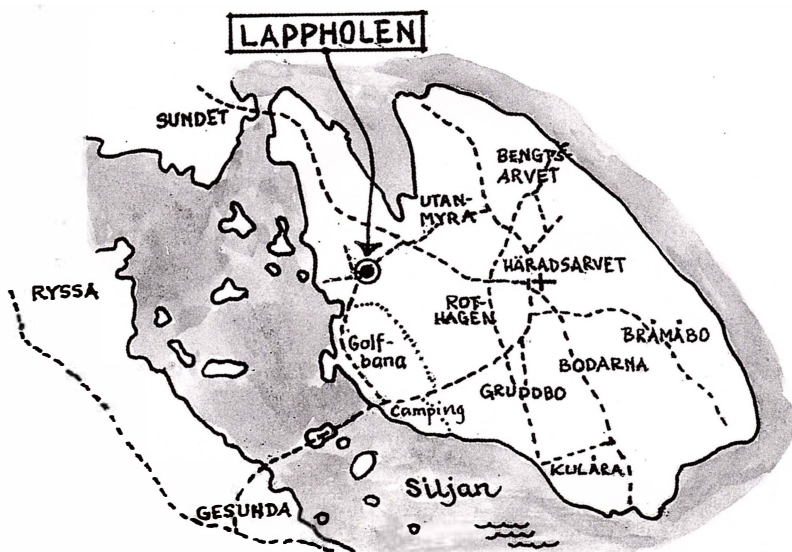
Håll Nils Mattsson och ”lapparna på Sollerön”

När Håll Nils Mattsson i Kulåra avled 1959, drabbades Dalmålsordboken av en oersättlig förlust, skrev Stig Björklund i en minnesruna i Dalarnas Hembygdsbok 1960. Från 1928 till strax före sin död besvarade han ett par hundra frågelistor i olika ämnen. Därtill kom egna uppsatser, ofta illustrerade med fotografier, som han själv tagit. Det var inte bara till Uppsala Landsmålsarkiv och Dalmålsordboken hans välskrivna och väl underbyggda artiklar sändes. Nordiska museet var också en tacksam mottagare.

”Håll Nils Mattsson var i sanning den borne vetenskapsmannen i sin bygd, som med vaken kritik, intellektuell rörlighet och ständigt samma ungdomsfriska forskarlust tog upp till behandling olika frågor om Solleröns äldre språk och folktraditioner. Hans namn och hans gärning äro oskiljaktigt förenade med det monument som med Dalmålsordboken för all framtid reses över den gamla märkliga dalska bondekulturen” blev Stig Björklunds slutord över sin medarbetare och vän. Idag vet vi att Håll Nils Mattssons soldmålsuppteckningar resulterade i den ordbok ”Färdär frå Soldn”, som Margit Andersson och Suzanne Danielsson gav ut 1999 och som redan räknas som en klassiker inom sitt område.

År 1954 fick Håll Nils Mattsson en frågelista med rubriken ”Berättelser om lappars uppträdande i Svenska bygder jämte sägner och folketro om lappar”. Han finner ganska snart att ”traditioner om lappar förekommer så sparsamt i Sollerön, att det kan vara meningslöst att här försöka följa de olika punkterna i frågelistan” och fortsätter ”alla sagesmän om lappar äro nu borta och föreliggande frågelistsvar grundar sig huvudsakligen på tidigare uppteckningar”.

Men vad kan då finnas kvar? I Mångbergs fäbodar finns namnen på ett par nyodlingar ”Lapp-tjitt (inhägnat område runt exempelvis ett äppelträd) och Lapp-mör (myr)” och det är troligt att under 1800-talets förra hälft lappar bott där under uppodlingsperioden. Utefter den s.k. Burmavägen på Sollerön – mellan campingen och Sundsvägen - ca 700 meter norr om nuvarande golfklubbens område, finns en plats som benämns ”Lappholen”. Namnet finns med på ”Gruddbobokens” översiktskarta, som redovisar Solleröns byar, hägnad mark och utmark år 1843, där namnen hämtats från 1839 års revböcker och uppteckningar 1837-38. Om platsen skriver solleröfödde språkforskaren Bror Lindén: ”Lappar lära där en gång ha slagit läger för att låta renarna avbeta där växande renmossa”. När det skett är ovisst.

Teckning Margit Andersson

Håll Nils Mattsson vet också att berätta att det på den tiden var vanligt att lappar drog omkring i socknen och tiggde mat. Mest var det lappgummor och en del av dem var beryktade för att kunna trolla och förgöra både folk och få och det var nästan ingen som vågade neka dem vad de begärde. Från Stor-Måsgården i Gruddbo berättades det att en gumma kom och tiggde mjöl men husmor i gården försäkrade att hon inte hade något till övers. ”Då ska Du minsann få äta upp ditt mjöl själv”, sade lappgumman, då hon gick ut och smällde igen dörren. Från den dagen måste husmor alltid gå med en nypa mjöl i munnen.

Lapparna kunde även ”bota ont” och skydda boskapen för ”ofreden” vid betesgång. Från 1859 finns ett kontrakt mellan socknen och en lappfamilj, som mot ett arvode av 12 schillingar om året per rök (= hushåll) skulle döda alla rovdjur. Efter några icke angivna oegentligheter upphävdes överenskommelsen på en senare sockenstämma. Med olika svartkonster kunde lapparna få fram skyldiga till ”ont” i gårdarna men hur detta riktigt gick till hade fallit i glömska. Inte heller visste Håll Nils Mattsson på vilket sätt man betalade för lapparnas tjänster. Det förefaller som en hel del av ”historierna” är av vandringskaraktär och inte speciella för Sollerön. I grannsocknarna finns en hel del uppteckningar om sockenlappar, män som anställdes av sockenstämman för att bl.a. jaga rovdjur, slakta hästar och ta hand om andra ”orena” sysslor. Så är fallet exempelvis i Leksand och i Västerdalarna, där man också finner ortnamn som ”Lappmyrheden och Lappholen”. Dalarnas kyrkböcker talar om lappar så långt söderut som i Folkärna. Sockenarna Husby och Vika liksom Svärdsjö och Sundborn är livligt frekventerade av lappar norrifrån. Bland deras födelseorter finner man städer som Piteå och Umeå eller socknar i Ångermanland. De var alltså synnerligen rörliga och man kan lätt föreställa sig de umbäranden många fick utstå, då de tog sig fram i ofta väglöst land med små barn, bodde i usla kojor och fick söka sig bärgning, där det gick. De allra flesta får fina omdömen av prästerskapet, när de dör – de sköter sig väl, kan sina kristendomsstycken och går till nattvarden och bär sina barn till det heliga dopet. Även i Stockholmstrakten finner man på 1700- och 1800-talen lappar.

Att lapparna inte alltid ”sätades” – uppskattades – av sockenborna visar uttryck som ”fattig-lapp” och andra liknande nedsättande ord. Det är troligt att det spreds berättelser, både sanna och osanna och mer eller mindre otrevliga, om lappfolket. Genom sådana kunde man hålla ett visst avstånd till de främmande, omge dem med mystik, som kanske både skrämde och tjusade.

Håll Nils Mattsson vet att berätta om besök av lappfamiljer, som kom vintertid på skidor med ackja och renar. Barnen på ön tyckte det var spännande att se hur renarna klättrade på Skinnargårdens tak och åt mossa. Något senare besök av lappar tycks Håll Nils Mattsson inte ha känt till. Inte heller verkar det som om han själv, född 1877, någonsin stött på lappar på ön.

Men i död-och begravningsboken i Sollerö församling för 1911 finner man att den 29/1 dog en liten lapp-pojke av lunginflammation, när hans familj vistades i Bråmåbo. Han hette Georg Wallentin och var son till lappmannen och korgbindaren Karl Vilhelm Karlsson och hans hustru Valborg Ulrika Zackrisson från Arfliden i Lycksele. Begravningen dröjde till den 26/2. Oftast lades döda småbarn tillsammans med en vuxen i hans/hennes kista och den dagen begrovs

änkan Karin Jonsdotter i Rothagen. Att ta upp en egen grav för ett litet barn var nog otänkbart. Prästen sände en attest om dödsfallet till Hille i Gästrikland, där familjen uppgavs vara skriven. Pojken var visserligen född och döpt där i slutet av november 1910 – man hade alltså tillryggalagt en avsevärd sträcka under hans korta levnad - men vid dopet skickades attest till grannsocknen Valbo, som var känd för att hysa en hel del lappfolk. Där har familjen inte återfunnits och inte heller vid någon av de folkräkningar åren 1880-1910, där föräldrarna borde ha funnits med. Det är troligt att det var en familj, som ”drog omkring” utan fast bostad och försörjde sig på korgbinderi, ett hantverk, som lapparna var kända för att utföra på ett mycket fint sätt. På marknader, bl.a. i Uppsala, var det vanligt att lapparna sålde sina alster av hög kvalitet. Det vore intressant att få veta om det i någon gård på Sollerön kan finnas något korgarbete av lapptyp bevarat. Eller om någon bouppteckning berättar om ett sådant föremål? Tänk, om någon av bygdens tidiga fotografer möjligen fångat familjen på bild! Eller om någon vet något mera om lappfamiljens besök i Bråmåbo? Det skulle tillföra vår bygd en kunskap vi hittills saknat.

Eftersom de källor jag använt för denna artikel använder ordet ”lapp”, har jag också valt att göra det trots att jag vet att den korrekta benämningen idag är ”same”. Det är vad samerna själva kallar sig på sitt eget språk. Man kan se en övergång i användandet av ”same” istället för ”lapp” redan på 1910-talet. År 1904 utkom en tidning som hette ”Lapparnes egen tidning” med Torkel Tomasson som redaktör. Den lades ner redan året därpå men år 1918 stod Tomasson bakom en ny tidning, ”Samefolkets egen tidning”, som sedan 1960 heter ”Samefolket”. ”Same” saknade negativa kopplingar till ordet ”lapp” och gav också uttryck för en stolthet för samefolkets egen historia.

Källor:

Kyrkböcker på Sollerön, Hille och Valbo socknar

Uppteckningar från Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (nuvarande SOFI)

Frågelista om ”Lapparna på Sollerön”, besvarad av Håll Nils Mattsson 1954

Karta: ”Gruddbo på Sollerön”

Margaretha Hedblom